

Kinga Wąsińska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

kinga.wasinska@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-1731-9347

PRZYMIOTNIK *SŁODKI* W DAWNYCH I WSPÓŁCZESNYCH POŁĄCZENIACH WYRAZOWYCH JĘZYKA POLSKIEGO

Przymiotnik *słodki* od początku funkcjonowania w polszczyźnie, czyli od wieku XIV (BeBor: 558), służy do wyrażania ocen w dwóch zakresach tematycznych: smaku (np. *słodki napój, owoc, sos*) oraz zachowań i zjawisk (np. *słodki charakter, głos, uśmiech*). Warto zauważyć, że kulinarne odczuwanie smaku wiąże się pierwotnie ze smakiem słonym (SeBor: 558). Sól, jako źródło minerałów niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania organów wewnętrznych człowieka, odegrała ważną rolę w dziejach ludzkości i rozwoju cywilizacji. Ludy pierwotne dostarczały organizmowi sól, popijając surowe mięso wodą solankową lub jedząc rośliny zawierające chlorek sodu (Krzemińska 2009). Historycy wskazują, że wraz ze zmianą trybu życia z koczowniczego na osiadły sól stała się ludziom niezbędna nie tylko do prawidłowego funkcjonowania organizmu, ale również do konserwowania żywności, głównie mięsa i ryb (Brodacki 2009; Kopaliniński 2007).

1. ETYMOLOGIA POLSKIEGO PRZYMIOTNIKA *SŁODKI* ORAZ JEGO ZNACZENIA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE

Jak wyjaśnia Wiesław Boryś, pie. rdzeń **sal-* dał początek nazwom dwóch odrębnych z dzisiejszego punktu widzenia jakościom smakowym: słonej i słodkiej. Znaczenie pie. *ũ*-tematowego przymiotnika **sal-du-* 'przyprawiony solą, posolony' prawdopodobnie przekształciło się w znaczenie 'mający przyjemny smak, smaczny', a w kolejnym kroku '*słodki*' (SeBor: 558). Nie zachował się w prasłowiańszczyźnie przymiotnik *†saldь*, który stał się podstawą zarówno dla przymiotnika **saldьkь*, jak i rzeczownika **saldь*. Warte uwagi wydaje się, że rdzeń **sold-* występował w prasłowiańskim czasowniku **solditi*, który semantycznie poza smakiem cukru, miodu, oznaczał także pozytywne wrażenia: 'czynić przyjemnym, smacznym, słodkim, do-

dawać słodkiego smaku', podobnie jak rzeczownik **soldyć* 'słodkość, coś słodkiego, smacznego, miłego, przyjemnego' (SeBr: 34). Znaczenie związane z percepcją smaczkową¹ było zatem podstawą wykształcenia sensów o charakterze przenośnym, które wiązały się z odczuwaniem czegoś jako miłe i przyjemne.

Wielki słownik języka polskiego PAN rejestruje przymiotnik *słodki* w kilku znaczeniach. Dwa pierwsze dotyczą walorów smakowych potraw i napojów: 'taki, który zawiera dużo cukru lub smakuje tak, jakby zawierał dużo cukru', 'taki, w czasie którego podaje się do jedzenia ciasta, słodczyce i owoce'. Kolejne użycia podane w słowniku mają charakter przenośny. Zapowiadają je następujące znaczniki semantyczne (Żmigrodzki 2023: 28): 3. *słodki zapach*, 4. *sen*, 5a. *chłopczyk*, 5b. *uśmiech*. Znaczenia, o których tu mowa, można objąć wspólną definicją: 'taki, który wywołuje miłe wrażenia, podobne do tych, jakie wywołują słodkie potrawy (...)'. Zastosowany przy tych znaczeniach kwalifikator *książkowe* (Żmigrodzki 2023: 35) wprowadza informację o tym, że współcześnie stanowią one słownictwo nacechowane, charakterystyczne dla pewnych odmian języka, w związku z tym interesujące może być zbadanie żywotności takich form w tekstach wcześniejszych.

Słownictwo nazywające odczucia zmysłowe od zawsze służyło do wyrażania ludzkich doświadczeń związanych z rozumieniem otaczającego świata i oceną drugiego człowieka. Poznajemy świat za pomocą zmysłów. Wzrokiem rozróżniamy kolory, a słuchem – dźwięki, za pomocą powonienia interpretujemy zapachy, smakiem badamy jakość pożywienia, dotykiem z kolei poznajemy otoczenie. Oprócz powszechnie znanych pięciu zmysłów człowiek, wykorzystując receptory w obrębie skóry, korzysta ze zdolności organizmu do odbierania i interpretacji odczuć także innych zmysłów, które wywodzą się z dotyku. Należą do nich nocycepcja (ból), ciężar, temperatura i wilgoć. Za zmysł uznaje się ponadto propriocepcję, którą określa się jako orientację ułożenia części własnego ciała oraz napięcie mięśniowe (Kładoczny 2018: 323).

Dzięki językowym środkom stylistycznym, takim jak metafory i metonimie, leksyka pierwotnie zmysłowa zostaje wykorzystana do przedstawienia innych zakresów poznawczych – trudniejszych do wyrażenia. Użytkownicy języka budują wypowiedzenia, w których *gryzie* ich *czyjaś kwaśna mina*, a *rozgrzewa* *czyjś miły gest*, *ciekawią smaczne szczegóły*, natomiast *wzbudzają podejrzenia śmierzdzące sprawy*. Metaforyczne wyrażanie ocen, opinii, uczuć i emocji, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, nie dziwi filozofów (Tatarkiewicz 1958), psychologów (Ackerman 1994; Młodkowski 1998) ani językoznawców (Kładoczny 2016, 2018; Mitrenga 2014; Zawisławska 2004).

¹ Można dodać, że sam przymiotnik *smaczny* w znaczeniu *książk.* 'taki, który jest szczególnie atrakcyjny dla odbiorcy ze względu na swoją aktualność i staranne przygotowanie lub wyszukanie' (WSJP) funkcjonuje we współczesnej polszczyźnie w połączeniach o charakterze przenośnym, np. *smaczny temat, pomysł, szczegół vs. niesmaczny żart, zachowanie; niesmaczne docinki*.

Wszystkie opracowania neurobiologów uznają zmysł wzroku za „pierwszoplanowe źródło zmysłowej informacji o otoczeniu, przypisując mu dostarczanie 80–90% sygnałów z zewnątrz. Potwierdzają to badania kliniczne, a także wiedza potoczna” (Młodkowski 1998: 61). Obserwacje historyków języka potwierdzają, że słowa *wiedzieć* i *widzieć* wywodzą się z jednego pie. rdzenia **vid-*. Współcześnie z tych dwóch leksemów tylko *widzieć* odnosi się do zmysłu wzroku. Warto tu zaznaczyć, że ludzie pozbawieni wzroku potrafią się przystosować do otaczającego świata i funkcjonować bez tego zmysłu lub zastępując go innymi rozwiązaniami (np. korzystają z lektorów, osób prowadzących). Z danych językoznawczych (Kładoczny 2018) wynika, że czasami inne zmysły dominują nad wzrokiem. Dużo zależy od konkretnej sytuacji, np. jeśli zapada zmrok, zmysł wzroku jest niewystarczający. Pozostałe zmysły w mniejszym stopniu używane są do czerpania informacji o otaczającej nas rzeczywistości, mogą jednak dostarczać wiedzy o świecie. Zrozumiałe jest zatem powstawanie znaczeń wtórnych w grupie słownictwa pierwotnie zmysłowego. Wyrażenia językowe nazywają opinie i przekonania, które swoje źródło mają w interpretacji bodźców zewnętrznych. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera również frazeologizm *szósty zmysł*, który określa wyjątkową wrażliwość człowieka i jego trudne do wyjaśnienia wewnętrzne przekonanie definiowane jako ‘intuicja (zdolność przeczuwania)’ (WSJP PAN).

2. CEL I METODA PROWADZONYCH BADAŃ JĘZYKOWYCH

W artykule chciałabym skupić się na analizie wtórnych i niezmysłowych znaczeń przymiotnika *ślodki* w dwóch przedziałach czasowych: XVIII–XIX wiek oraz XX–XXI wiek. Zastosowane w pracy podejście tzw. perspektywicznej ewolucji (Kleszczowa 2003: 9–10) zakłada, że porównanie dwóch czasowo odległych płaszczyzn umożliwi uchwycenie zasadniczych kierunków rozwojowych w zakresie semantyki badanego wycinka polskiego słownictwa opartego pierwotnie na doznaniach smakowych. W celu sprawdzenia, czy w tekstach starszych można zaobserwować szerszą łączliwość przymiotnika *ślodki*, niż wskazują słowniki ogólne polszczyzny najnowszej, zestawiłam ze sobą słownictwo wyekscerpowane z dwóch korpusów językowych, pod względem zawartości oddalonych od siebie czasowo.

W pierwszej części analizy przedstawię listę rzeczowników, które współwystępują z badanym przymiotnikiem *ślodki*, zarówno w jego formie stopnia równego, wyższego, jak i najwyższego. Materiał językowy zgromadzony do badań pochodzi z Korpusu Dawnych Polskich Tekstów Dramatycznych (1772–1939), który powstaje w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach przy współpracy z konsorcjum CLARIN PL (Mitrenga, Pastuch, Wąsińska 2021). Wydobyte z zasobu korpusu połączenia wyrazowe w drugiej części analizy tekstu zestawię z kolokacjami

przymiotnika *słodki* notowanymi w najnowszej polszczyźnie. W tym celu skorzystam z modułu automatycznej ekstrakcji kolokacji dla wyszukiwarki PELCRA dla NKJP (Pęzik 2012). Narodowy Korpus Języka Polskiego gromadzi słownictwo do 2010 roku. Projekt ma zostać wsparty i uzupełniony o słownictwo z ostatnich 13 lat, jednak do czasu zakończenia prac nad aktualizacją NKJP obserwacje na temat słownictwa najnowszego warto dopełnić innymi źródłami. W artykule posłużyłam się wyszukiwarką MoncoPL (Pęzik 2020).

Analiza znaczeń wyrazów skoncentrowana jest na kontekstach ich użycia oraz śledzeniu relacji semantycznych, które zachodzą między współwystępującymi ze sobą w tekście jednostkami języka. W badaniach skupiłam się na cechach semantycznych, które na podstawie dołączanego rzeczownika można określić w stosunku do znaczenia przymiotnika. Poszerzeniu obserwacji językowych ma służyć wprowadzenie do badania informacji na temat przymiotników, które wchodzą ze zgromadzonymi rzeczownikami w relację przeciwną niż *słodki*. Tekst kończy prezentacja wniosków, które wynikają z przeprowadzonych analiz.

3. KORPUS DAWNYCH POLSKICH TEKSTÓW DRAMATYCZNYCH (1772–1939) – RZECZOWNIKI WSPÓŁWYSTĘPUJĄCE Z PRZYMIOTNIKIEM *SŁODKI*

Korpus gromadzi teksty 50 oryginalnych polskich sztuk teatralnych, które zostały wydane w latach 1772–1939. Wyróżnia je charakter popularny i powszechny, tematyka rodzinna i obyczajowa. Przeznaczenie utworów do wystawiania na scenie pozwala przyjąć, że zbiór gromadzi tzw. teksty zapisanej mowy (ang. *speech-related text*, zob. Culpeper, Kytö 2000, 2010; Jucker 1995), a język postaci dramatu bliski jest polszczyźnie badanego okresu (Mitrenga, Pastuch, Wąsińska 2021). W chwili obecnej korpus liczy 1341 segmentów. Przeglądanie jego zasobu możliwe jest za pomocą dwóch wyszukiwarek. Obie obsługują całość zgromadzonych tekstów. Jedna, bardziej techniczna, dostępna jest przez system przeznaczony do tworzenia jakościowych korpusów tekstowych Inforex (Marcinićzuk, Oleksy: 2019). Druga, o bardziej przyjaznym dla użytkownika interfejsie, dostępna jest w aplikacji webowej KonText. Na razie opracowana została wersja testowa korpusu, która jest przygotowywana do publikacji w wolnym dostępie.

Przymiotnik *słodki* rejestrowany jest w 34 utworach scenicznych na 50 dostępnych w korpusie. Pojedynczych konkordancji (Lewandowska-Tomaszczyk 2005) badanego przymiotnika z dowolnym rzeczownikiem można wyszukać 83. W zbiorze tym znajdują się połączenia, które realizują pierwotne, czyli smakowe znaczenia przymiotnika: ‘taki, który zawiera dużo cukru lub smakuje tak, jakby zawierał dużo cukru’ (WSJP PAN), np. *słodkie wino, słodka herbata, wódka, słodki napój*, oraz

‘taki, w czasie którego podaje się do jedzenia ciasta, słodcyce i owoce’ (WSJP PAN), np. *dać coś słodkiego*. Konteksty, w których przymiotnik *słodki* został użyty w znaczeniach związanych ze zmysłem smaku, pozostawiam poza analizą. Jak zostało wspomniane we wstępie, w badaniach interesują mnie użycia leksemu *słodki* w jego znaczeniach wtórnych. Wśród rezultatów wyszukiwania obecne są również zwroty grzecznościowe, np. *Mój słodki aniele*, oraz wyrazy próśb lub lamentu skierowane do siły wyższej, np. *Mój Boże najśodszy! Dla Boga najśodszego!* Przymiotnik *słodki* stanowi tu formę adresatywną w znaczeniu ‘pieszczotliwie: kochany, miły’ (SJP Dor). Takie konteksty pozostawiam również poza analizą.

W sumie materiał do badań obejmuje 42 różne połączenia wyrazowe rzeczownika z przymiotnikiem *słodki* w znaczeniach przenośnych, czyli pozasmakowych. Zgromadzone dane językowe zawiera tabela 1.

W pierwszej kolumnie tabeli wyszczególnione zostały rzeczowniki, które współwystępują w badanych tekstach z przymiotnikiem *słodki*. Kolumna druga przybliży kontekst użycia połączenia. Natomiast w kolumnie trzeciej zaproponowano numeryczny zapis znaczenia przymiotnika *słodki* w konkretnym wypowiedzeniu. Znaczenia te zostały przejęte za WSJP PAN. Na użytek analiz połączono dwustopniowy podział znaczenia 5a i 5b w jedno. Dla prowadzonych badań wydzielenie różnic w obrębie tego znaczenia nie jest konieczne. Zastosowane zostały następujące oznaczenia:

- I np. *słodki zapach* ‘taki, który wywołuje miłe wrażenia, podobne do tych, jakie wywołują słodkie potrawy, ale w dużym natężeniu jest mdły i odurzający’ (znaczenie 3. w WSJP PAN);
- II np. *słodki sen, śpiew* ‘taki, który jest miły, wywołuje przyjemne wrażenia i przynosi ukojenie’ (znaczenie 4. w WSJP PAN);
- III np. *słodki uśmiech, dziecko* ‘taki, który wygląda i zachowuje się tak, że przebywanie w jego towarzystwie sprawia przyjemność’; ‘taki, który świadczy o czyjejs łagodności i sympatii wobec rozmówcy, czasem jednak ukrywa prawdziwe myśli i uczucia nadawcy’ (znaczenia 5a. i 5b. w WSJP PAN).

Powtarzające się w korpusie konkordancje, np. *słodka chwila, słodki głos*, odznaczają się frekwencją poniżej 5, dlatego zostały tylko raz odnotowane w tabeli. Ich ewentualna analiza ilościowa nie powinna wnieść istotnych informacji do badań.

Dodatkowo dla każdego kontekstu użycia badanej jednostki zaproponowano przymiotnik / imiesłów pozostający względem przymiotnika *słodki* w kontraście znaczeniowym w danym kontekście. Procedura ta ma uwypuklić znaczenie kontekstowe badanych znaczeń leksemu *słodki*. Zestawienie takie pozwala również na badanie potencjalnych znaczeń przymiotnika *słodki*. Przymiotniki kontrastowe ustalono w drodze analizy kontekstów użycia rzeczownika z kolumny I w zasobie trzech korpusów: Korpus Dawnych Polskich Tekstów Dramatycznych (1772–1939), NKJP, MoncoPL.

Tabela 1. Połączenia przymiotnika *słodki* z rzeczownikami wraz z propozycją przymiotnika o znaczeniu przeciwnym w danym połączeniu – Korpus Dawnych Polskich Tekstów Dramatycznych (1772–1939)

lp.	rzeczownik	kontekst użycia rzeczownika z przymiotnikiem <i>słodki</i>	znaczenie	kontrast znaczeniowy
	I	II	III	IV
1.	błąd	[...] nadzieja wprowadziła mnie w słodki błąd, iuż ośmieliłem się ufać, że mnie Helena szanuje...	II	gruby
2.	boleść	Tak, ja jestem najmilsza Izabello! ten, którego serce czuie aż nad to słodką boleść	II	okrutna
3.	chwila	Spłoszył mi najsłodszą chwilę!	II	trudny
4.	cisza	Słodka , przedwieczorna cisza.	II	grobowa
5.	dowód	Jak mi daiesz słodkie dowody przyjaźni kochany Oycze!	III	falszywy
6.	dziewczyna	[...] kręci się Panna Kazia słodka dziewczyna z Leszna w piramidalnej fryzurze.	III	wredna
7.	expedycja	Ze wszech miar słodka ekspedycja, wszak prawda?	II	trudna
8.	głos	Co za słodki głos?	II	ponury
9.	imię	Róża!... Róża!... co za słodkie imię dla ciebie stworzone!	II	brzydkie
10.	krew	[...] ja goreię, goreię z miłości, pali się w sercu moim ogień, a w żyłach słodka krew płynie, a Pani się śmieie.	III	niespokojna
11.	marzenie	[...] wyrzekają się w tej chwili najsłodszych marzeń, najszlachetniejszych uczuć.	II	okrutne
12.	męka	– Kiedy się komu szczerza miłość w serce wszyje. Słodkie męki... śmierć miła...	II	potworne
13.	minka	[...] mnie twe słodkie minki nie zwiodły, twa święta naiwność [...].	III	kwaśna
14.	mowa	Kto zdoła pojąć żal i radość moję! Sąż one słodką mową, zapewnieniem Twojego serca, co się ku mnie skłania?	II	gorzka
15.	myśl	O słodka myśli! nigdy nie przestaway serce pocieszać moje.	II	straszna
16.	nadzieja	Adie słodka nadziejo!	II	wątpa
17.	niewinność	Przedziwnie! – O, słodka niewinności!	II	przewrotna

Tabela 1. – cd.

lp.	rzeczownik	kontekst użycia rzeczownika z przymiotnikiem <i>słodki</i>	znaczenie	kontrast znaczeniowy
	I	II	III	IV
18.	obraz	Organ brzmiał zwolna, a obrazy słodkie cichego szczęścia żony, dalej matki, wkoło mej głowy igrać się zdawały.	III	fałszywy
19.	oczy	[...] kobieta, o pięknej, niezwykle miękko modelowanej twarzy, słodkich oczach dziecka, z bezpretensjonalną fryzurą przebogatych lśniących włosów [...].	III	fałszywe
20.	odpowieź	[...] ileż ci winien jestem za tak słodką odpowiedź...	III	negatywna
21.	powinność	Masz racją Karolu! powinność tak słodką ...	II	smutna
22.	przekonanie	O! pozwól mi Pani przynajmniej wynieść ztąd to słodkie przekonanie, że wspomnienie tej chwili nie będzie Pani przykrem	III	bolesne
23.	przemoc	Słodką przemocą – o tak! – bo ja oprzec się jej nie jestem w stanie.	III	brutalna
24.	przymus	[...] a miłość nie jestże słodkim przymusem? lekką, kwiecistą niewolą?	II	ciężki
25.	rozkosz	[...] obok siebie mieścić się mogą i najsłodsza rozkosz i najboleśniejsza męka.	II	bolesna
26.	samotność	Słodka dla mnie samotności! Ty mnie od zdrady zasłaniasz	II	gorzka
27.	słówko	Ale, ale, przydź także i WPanna, przecież spodziewam się, że choć jedno słodkie słówko mi powiesz...	II	gorzkie
28.	spanie	Z słodkiego spania ktoś mię nagle zbudził.	II	koszmarne
29.	spokój	Chciałem powierzyć więc Helenę tej miotanej czemsiś tajemniczem duszy – w nadziei, że obowiązek tak słodki spokój jej przyniesie.	II	pozorny
30.	styl	Czyliż można gdzie widzieć teraz w podobnym ułożeniu brzmiące słowa, styl słodszy , y iaśniejszy wykład myśli?	III	niedbały
31.	światło	Lazurowym obłokiem [który słodkiego światła promień złotem przeszywa] wpoł obwijany, spoczywa w Świątyni.	II	ponure

Tabela 1. – cd.

lp.	rzeczownik	kontekst użycia rzeczownika z przymiotnikiem <i>słodki</i>	znaczenie	kontrast znaczeniowy
	I	II	III	IV
32.	tytuł	WPań Mospanie Poruczniku, spodziewam się, iż swego czasu powrócisz mi nazad słodki tytuł przyjaciela.	III	niechlubny
33.	uczucia	Kazał mi słodkich uczuć się domyślać? A ja nieszczęsna, tę obłudną sztukę brałam za trwożną mowę jego serca!	II	bolesne
34.	ukontentowanie	[...] czuie słodkie ukontentowanie, ale honor troskliwością mię napęlnia.	II	bolesne
35.	uśmiech	Julia ściska jej rękę ze słodkim uśmiechem w odpowiedzi.	III	falszywy
36.	przymilenie	Żaden wdzięk, żadne przymilenie sztuki, nie jest mu słodsze od wejrzenia mego.	III	falszywe
37.	węzeł	O tego domu, w którym słodki węzeł wróciłby sercu, co natura wzięła!	II	bolesny
38.	wiek	O słodki terazniejszy wieku! na takie zdobędzie się człowiek kłamstwo, nigdy bez nadgrody.	II	trudny
39.	wyraży	Im słodsze cedzić będziesz wyrazy, tem większą goryczą zaprawisz moje serce.	II	bolesne
40.	zadatek	Słodki miłości zadatek, trzeba będzie żonie dać...	III	marny
41.	zapach	ładny zapach, ale za słodki , kobiecy...	I	ostry
42.	związek	Już teraz nie są tajemnicą te słodkie związki przyjaźni, które łączą serce WM Pana, z sercem tamtej osoby.	III	trudny

Źródło: opracowanie własne.

Wybrany zasób polskiej leksyki z XVIII–XX wieku dokumentuje różnorodność rzeczowników, które wykazują łączliwość tekstową z przymiotnikiem *słodki* w jego innych znaczeniach niż smakowe. Najczęściej *słodki* stosowany był w znaczeniu ‘wywołujący miłe uczucie’ w kontekstach z takimi rzeczownikami jak *słodka cisza*, *samotność*, *słodkie marzenia*, *przekonanie*, *uczucie*, *ukontentowanie*, *słodki spokój*. Zwrot do kogoś *słodkich snów*, który współcześnie używany jest głównie w funkcji neutralnego wieczornego pożegnania, w kontekstach wcześniejszych zdradza pozytywne wartościowanie odpoczynku jako stanu odprężenia: *słodki sen*, *spoczynek*, *słodkie spanie*. W tej grupie połączeń występują również rzeczowniki nazywające

cierpienie psychiczne wywołane niespełnioną miłością (*słodka boleść, przemoc; słodkie męki; słodki przymus*) oraz stany niepewności uczuciowej (*słodka nadzieja, słodkie chwile, słodkie marzenie*). Pozytywne wartościowanie oddają połączenia *słodka powinność, słodki błąd, węzeł, zadatek, związek; słodkie uczucia*.

W zgromadzonych kontekstach przymiotnika *słodki* używano także do wyrażania oceny czyjegoś zachowania jako przejawu jego łagodności lub czułości. Uwidaczniają to połączenia *słodka krew, mina, mowa; słodkie słowa, wyrazy* '[...] słowo; w l.mn. także: elementy czyjeś wypowiedzi' (SJPDor); *słodki styl* 'w mowie, piśmiennictwie, utworach literackich: indywidualny sposób ekspresji' (SJPDor). O czymś miłym usposobieniu informowano w słowach: *słodki uśmiech* oraz *słodkie oczy*.

Analiza zbioru przymiotników, które wykazują łączliwość z tymi samymi rzeczownikami co *słodki* wykazała, że w kontraście znaczeniowym względem badanych znaczeń leksemu *słodki* pozostaje *kwaśny*. Za powszechne można uznać połączenia *słodka, niewinna minka* vs. *kwaśna, surowa, groźna, sroga mina*. Zastosowanie formy zdrobniałej rzeczownika *mina* podkreśla pozytywny wydźwięk emocjonalny przyłączanych do niego określeń i wzmacnia kontrast między znaczeniami przymiotników, por. *Rejent wchodzi z kwaśną miną*. Analogiczna sytuacja dotyczy połączeń *słodkie słówka* vs. *gorzkie słowa*; podobnie jak *słodka mowa* vs. *gorzka mowa*.

Do zmysłu smaku w zgromadzonym materiale mogą się jeszcze odnosić przymiotniki *gorzki* oraz *ostry* (choć pierwotnie dotyczy on zmysłu dotyku). W korpusie pojawiają się konteksty *ostry zapach* oraz *gorzka samotność*. Najwięcej kolokacji z przymiotnikiem o kontrastowym znaczeniu do *słodki* dostarcza analiza kontekstów użycia rzeczownika *zapach*. Wśród negatywnych określeń powiązanych ze zmysłem smaku oprócz *ostry zapach* można odnaleźć *cierpki, gorzkawy, mdławy, mdły, palący zapach*.

Rzeczownik abstrakcyjny *samotność* w znaczeniu przeciwnym łączy się z przymiotnikiem *gorzki*. Poza tym *samotność* występuje również z określeniami, które choć nie mają znaczenia smakowego, to odnoszą się do poznania innymi zmysłami, takimi jak słuch i dotyk, por. *głośna samotność, dotkliwa samotność*.

4. NARODOWY KORPUS JĘZYKA POLSKIEGO ORAZ MONCOPL – RZECZOWNIKI WSPÓŁWYSTĘPUJĄCE Z PRZYMIOTNIKIEM SŁODKI

Polszczyzna najnowsza rejestruje liczne przykłady użycia przymiotnika *słodki* związane ze smakiem. Oprócz połączeń typu *słodki napój, wypiek, wermut, deser, specjał, likier, cukierek, trunek, sos; słodkie ciastko, ciasto; słodka bułka, bułeczka*, a także *słodki poczęstunek, podwieczorek, upominek* lub *słodka nagroda, niespodzianka*, pojawiają się zastosowania charakteryzujące (smak) typu *słodki kartofel, ziemniak, baton, rożek; słodkie winogrona, pomarańcze; słodka papryka* (Dobrowol-

ska-Pigoń, Wieczorek 2020). Z uwagi na fakt, że korpusy współczesnego języka polskiego są znacznie większe objętościowo od przywołanego korpusu dramatów, do ekstrakcji z nich materiału językowego posłużyłam się automatycznymi programami do ekstrakcji kolokacji. Wyszukane w ten sposób połączenia są klasyfikowane w wyszukiwarce PELCRA dla NKJP oraz MoncoPL jako kolokacje (Pęzik 2012). Oznacza to, że współwystępowanie przymiotnika *słodki* z wymienionymi wyrazami nie jest przypadkowe. Obliczenia statystyczne pozwalają mówić o istniejących między nimi istotnych związkach składniowych oraz znaczeniowych. Połączenia klasyfikowane jako kolokacje pozostają zatem wypadkową pewnych restrykcji semantycznych oraz uzualnych (Przybylska 2020, 2018). Moduł automatycznej ekstrakcji kolokacji wyświetla wyniki na temat ogólnej liczby wystąpień ośrodka kolokacji w korpusie, liczby przeanalizowanych kontekstów oraz liczby potencjalnych kolokacji. Najważniejsza jest jednak obliczana przez system wartość chi kwadrat (χ^2), która „wyraża prawdopodobieństwo tego, że częstotliwość współwystępowania ośrodka kolokacji z danym wyrazem w korpusie nie jest przypadkowa” (NKJP 2012: 269).

Rysunek 1. przedstawia zestawienie 15 najczęstszych kolokacji przymiotnika *słodki* rejestrowanych w kolokatorze PELCRA dla NKJP. Wyświetlone wyniki dotyczą wyszukiwania rzeczowników sąsiadujących z przymiotnikiem *słodki* pozostających względem niego w prawostronnej oraz lewostronnej odległości 1 miejsca dopasowania w tekście. Po ustawieniu parametrów wyszukiwania moduł wyświetla wyniki dla pytania: *słodki***. Dwie gwiazdki na końcu wyrazu oznaczają, że wyszukiujemy konteksty dla wszystkich form fleksyjnych tego przymiotnika.

W znaczeniu ‘miły, wywołujący tylko pozytywne, przyjemne uczucia’ *słodki* łączy się z takimi rzeczownikami jak *lenistwo*, *głosik*, *całusek*, a w nieco dalszych (rzadszych) kolokacjach przymiotnik ten łączy się z ich wyrazami bliskoznacznymi, takimi jak *buziak*, *nieróbstwo* oraz takimi rzeczownikami jak *uśmiech*, *drzemka*, *sen*, *trele*. Połączenia typu *słodki blondynek*, *słodkie dziecko*, *dzieciątko*, *malerstwo* prezentują znaczenie: ‘taki, który wygląda i zachowuje się tak, że przebywanie w jego towarzystwie sprawia przyjemność’ (WSJP). Konteksty użycia takich połączeń wskazują na familiarność, pozytywny ładunek emocjonalny oraz ekspresję komunikatu.

Wysoka pozycja na liście frekwencyjnej PELCRA NKJP jednostki *słodka idiotka* ‘pot. żart. kobieta bardzo ładna, ale zachowująca się w sposób świadczący o infantylności i głupocie’ (WSJP) znajduje odzwierciedlenia w polszczyźnie po roku 2010. MoncoPL nie wykazuje tego połączenia dla kolokacji przymiotnika *słodki*, ale wśród kolokacji leksemu *idiotka* połączenie to występuje na 4. miejscu z dużą liczbą potwierdzeń (164 – wszystkie przykłady datowane są do 2020 roku). WSJP traktuje to połączenie jako samodzielną jednostkę semantyczną.

Pierwszych 15 najczęstszych połączeń przymiotnika *słodki* w korpusie MoncoPL dotyczy w przeważającej większości jego znaczenia smakowego. Jedyne połączenie w znaczeniu wtórnym to *słodka zemsta*. Rzeczowniki spoza tematyki potraw i na-

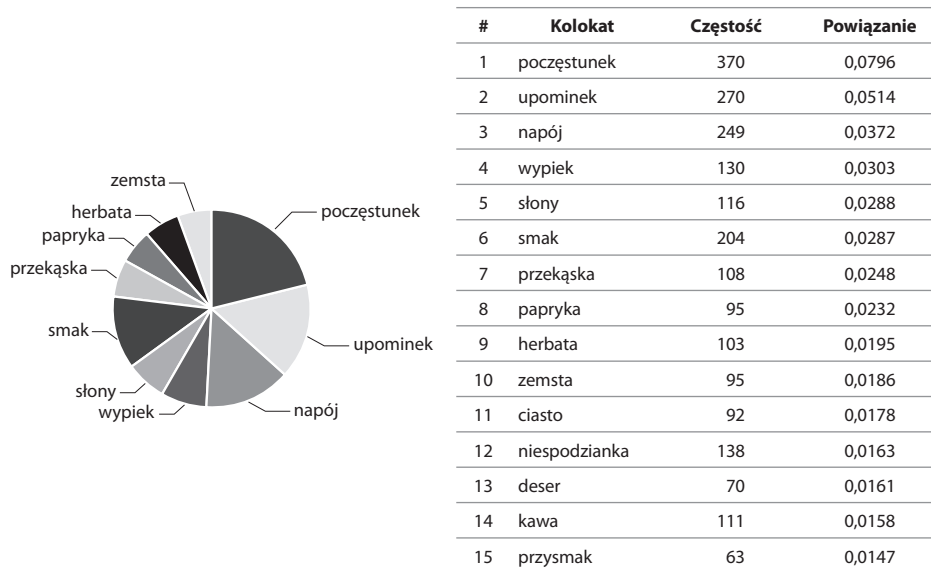
pojów, które zawierał Korpus Dawnych Polskich Tekstów Dramatycznych, na liście kolokatów w MoncoPL znajdują się na odległych pozycjach. Świadczy to o ich rzadkim występowaniu w tekstach prasowych. Przykładowo połączenie *słodka tajemnica* znajduje się na pozycji nr 29 (40 kontekstów), *lenistwo* nr 43 (28 kontekstów), *sen* nr 94 (26 kontekstów), *wizerunek* nr 162 (24 konteksty).

Rysunek 1. Najczęstsze kolokacje przymiotnika *słodki* z rzeczownikami

Ośrodek kolokacji występuje w korpusie 4746 : Znalaziono 208 kolokacji spełniających zadane kryteria.				
#	Kolokacja	Pasujące współwystąpienia	Ogółem	Chi ²
1.	poczęstunek	słodki _poczęstunek_(116), słodkiego _poczęstunku_(23).	162	2,101,088.81
2.	upominek	słodkie _upominki_(42), słodki _upominek_(15), słodkimi słodkiego _upominku_(2), słodkich _upominkach_(1).	77	226,216.4
3.	idiotka	słodkie _idiotki_(14), słodkich _idiotek_(8), słodkiej _	28	165,187.8
4.	wypieki	słodkie _wypieki_(16), słodkich _wypieków_(12), słodkimi _	37	116,446.47
5.	wypiek	słodkie _wypieki_(16), słodkich _wypieków_(12), słodkimi słodkich _wypiekach_(1), słodkiego _wypieku_(1).	39	97,962.59
6.	papryka	słodkiej _papryki_(15), papryki _słodkiej_(2), słodkiej _	18	73,726.21
7.	bulka	słodkie _bulki_(16), słodkiej _bulki_(2), słodkich _bulek _	31	69,964.76
8.	nieróbstwo	słodkim _nieróbstwie_(4), słodkie _nieróbstwo_(4), s	12	63,263.72
9.	minka	słodkie _minki_(6), słodkiej _minki_(2).	8	52,038.07
10.	zapach	słodki _zapach_(55), słodkim _zapachem_(11), słodkie _słodkim _zapachom_(1), zapach _słodkiego_(1), zapachem zapach _słodkich_(1).	84	49,631.61
11.	buleczka	słodkie _buleczki_(14), buleczki _słodkie_(1), słodkich _	16	43,985.7
12.	głosik	słodkim _głosikiem_(2), słodki _głosik_(2), głosik _słodki _	11	34,653.38
13.	śmietanka	słodkiej _śmietanki_(10).	10	33,372.88
14.	całusek	słodkie _całuski_(2), słodkich _całusków_(3).	10	32,379.37
15.	deser	słodki _deser_(8), słodkich _deserów_(5), słodkiego _	23	26,754.98

Źródło: PELCRA NKJP [dostęp: 05.09.2023].

W korpusie MoncoPL rejestrującym najnowszą polszczyznę wysoką frekwencją odznacza się wspomniane połączenie *słodka zemsta*; kolejnym zestawieniem o charakterze przenośnym jest *słodkie kłamstwo*. Oba połączenia odwołują się do uczucia błogiego stanu wywołanego określonym zachowaniem, por. *Prezydent Warszawy z niekłamną satysfakcją ogląda zmęczonego Tuska. To jego słodka zemsta* (wpolityce.pl 2023); *To moja słodka zemsta na hejterach metody invitro* (oko.press 2023); *Słodka zemsta w Pucharze Polski* (gazeta.pl 2022); *Brytyjczyk spłacił dług bilonem. Była to słodka zemsta na komorniku w wykonaniu Brytyjczyka, któremu urzędnik groził konfiskatą mienia* (rmf24.pl 2019); *Nic tak nie tńczy, jak słodka zemsta na niewiernym kochanku* (interia.pl 2014).

Rysunek 2. Najczęstsze kolokacje przymiotnika *słodki* z rzeczownikami

Źródło: MoncoPL [dostęp: 05.09.2023].

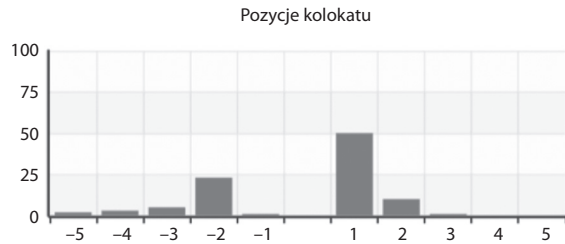
Wśród wyników kolokatora MoncoPL obserwujemy brak połączenia przymiotnika *słodki* z rzeczownikami o znaczeniu negatywnym typu *słodka boleść*, *słodkie męki*. Potwierdza to książkowy charakter połączeń tego typu. W NKJP cytaty takie pochodzą wyłącznie z literatury, np. *Słodki smutek rozjazdów, choć boleść go żegna...* (S. Grochowiak, *Wiersze*, 1976; NKJP); *Reporterzy na pierwszych z brzegu taksówkach pomknęli w ślad za nimi, trawieni słodką nadzieją wywiadu* (B. Jasieński, *Pałę Paryż*, 1939; NKJP).

Informacje na temat częstości użycia badanych połączeń oraz pozycji przymiotnika *słodki* względem frazy z rzeczownikiem *zemsta* zawiera rysunek 3., natomiast te same dane dla kolokacji *słodkie kłamstwo* przedstawia rysunek 4.

Zarówno NKJP, jak i korpus MoncoPL jako nieliczne odnotowują połączenia typu *słodki aniele* (5 użyc; 139 Chi²), *słodka matko* (7 użyc; 35 Chi²), *słodki Boże* (7 użyc; 8 Chi²) oraz zwroty adresatywne, np. *słodka Aniu*, *moja słodka*. Zwroty te charakteryzują komunikację ustną. Niewielka liczba tekstów tzw. zapisanej mówioności w korpusach rejestrujących polszczyznę współczesną skutkuje niskimi wynikami wyszukiwania dla takich zapytań. W osobnym badaniu można sprawdzić, na ile formuliczność, czyli odtwarzalność zwrotów adresatywnych tego typu, oraz fakt dobrze ugruntowanych w tej funkcji przymiotników *miły* i *drogi* ma wpływ na ilościowe wyniki wyszukiwania dla połączenia *słodki* + rzeczownik, por. *Drogi czytelniku* (281/ 16 Chi²), *Droga Pani* (709/ 6 Chi²), *Drogi Panie* (872/ 3 Chi²), *Drogi Przyjacielu* (130/ 1,7 Chi²), *Droga siostrzo* (67/ 1 Chi²) oraz połączeń z imionami własnymi, typu *Droga Ireno*, *Teresko*; *Drogi Bogusiu*, *Witku*, *Mietku*.

Rysunek 3. Częstość użycia kolokacji *słodka zemsta* wraz z pozycjami kolokatu w połączeniach

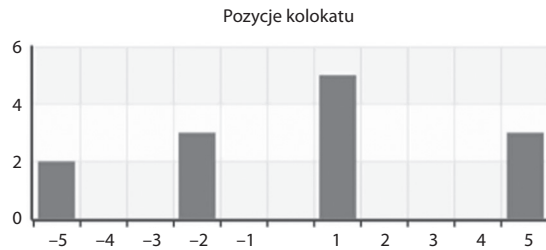
#	Ścieżki	Częstość
1	słodka zemsta	36
2	zemsta jest słodka	15
3	słodkiej zemsty	7
4	słodki smak zemsty	5
5	słodką zemstę	3
6	zemsta była słodka	3
7	słodką zemstą	2
8	zemsta będzie słodka	2

Źródło: MoncoPL [dostęp: 05.09.2023].

Rysunek 4. Częstość użycia kolokacji *słodkie kłamstwa* wraz z pozycjami kolokatu w połączeniach

#	Ścieżki	Częstość
1	kłamstwo ze słodką	2
2	słodkich kłamstw	1
3	słodkimi kłamstwami	1
4	słodkie usta ale jadowite czuję kłamstwo	1
5	słodkim kłamstwem	1
6	słodkie kłamstwa	1

Źródło: MoncoPL [dostęp: 05.09.2023].

5. PODSUMOWANIE BADAŃ I WNIOSKI

Przeprowadzone analizy połączeń wyrazowych przymiotnika *słodki* z rzeczownikami wykazały, że teksty dawnej polszczyzny wykazują szerszy zakres zastosowania przymiotnika *słodki* w jego znaczeniach wtórnych, przenośnych, niż konteksty polszczyzny najnowszej. Sytuacja taka ujawnia się szczególnie w badaniu języka utworów, które podejmują tematykę obyczajową, codzienną i miłosną. Przymiotnik *słodki* 'taki, który wywołuje miłe wrażenia; przyjemny' w sztukach teatralnych odznacza się bogatą łączliwością tekstową, nierzadko o oksymoronicznym charakterze, np. *słodka boleść, przemoc; słodkie cierpienia, męki, rozkazy, troski*.

Warto jednak zwrócić uwagę na stabilizację wraz z rozwojem polszczyzny wcześniejszych luźnych połączeń. Charakter łączliwy wykazują kolokacje zgromadzone w WSJP PAN: *słodki kolor; sen, spokój; śpiew; słodka chwila, drzemka; melodia; słod-*

kie lenistwo, nieróbstwo; słodkie dźwięki, wspomnienia; słodki chłopczyk, maluszek, staruszek; słodka dziewczynka, staruszka; słodkie maleństwo; słodki charakter, głos, uśmiech; słodkie minki, oczy, słówka.

Na temat korzyści opisu znaczeń wyrazów z punktu widzenia pełnej ich łączliwości pisała już Danuta Buttler (1982: 182–210). Cała procedura odnajdywania kolokacji i ich analizy ma na celu gromadzenie danych, które są najczęstsze, ale równocześnie pozostają poznawczo istotne dla semantyki badanego wyrazu. Niejednokrotnie obserwacja kolokacji pozwala wyłaniać nowe znaczenia danego wyrazu, może również odsłaniać ograniczenia jego łączliwości i potwierdzać zaniki połączeń wyrazowych związane z wyjściem z użycia jednego ze znaczeń. Odchylenie od wartości oczekiwanych może skłonić do poszukiwania źródeł takiego wyniku i jego przyczyn (Przybylska 2020). Dzięki danym korpusowym jesteśmy w stanie zweryfikować czynniki dużej frekwencji pojedynczych połączeń, ustalić ich zakres czasowy, stylistyczny oraz wykazać, czy jest to składnik języka osobniczego twórcy (np. *słodki drań* pod wpływem premiery w roku 1999 filmu Woody’ego Allena o takim właśnie tytule odznaczał się podwyższoną częstotliwością użycia). Zgromadzony w ten sposób materiał pozwala na obserwację języka nie tylko w systemie, ale przede wszystkim w tekście. Dla wybranych znaczeń przymiotnika *słodki* wykazano, że różnorodność dołączanych do niego rzeczowników maleje. Sytuacja taka dotyczy głównie wyrazów o znaczeniu abstrakcyjnym i negatywnym, które w kontekstach występują w znaczeniu metaforycznym lub poetyckim.

Bibliografia

- Ackermann, D. 1994. *Historia naturalna zmysłów*, tłum. P. Chmielewski. Warszawa: „Książka i Wiedza”.
- Brodacki, J. 2009. Biały skarb. *Mówią Wieki* 12(599), s. 62–67.
- Buttler, D. 1982. *Zagadnienia normatywne związane z syntagmatycznym doбором elementów leksykalnych*. W: *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej (słownictwo rodzime)*, red. D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, s. 182–210. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Culpeper, J., Kytö, M. 2000. Data in historical pragmatics: Spoken interaction (re)cast as writing. *Journal of Historical Pragmatics* 1(2), s. 175–199.
- Culpeper, J., Kytö, M. 2010. *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dobrowolska-Pigoń, M., Wieczorek, J. i in. 2020. *Procedura korekty Słowosieci*. Wrocław: Politechnika Wrocławska.
- Jucker, A. red. 1995. *Historical Pragmatics: Pragmatic Developments in the History of English*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kleszczowa, K. 2003. *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Kładoczný, P. 2018. Ramy interpretacyjne zmysłów we wczesnych i późnych powieściach Jerzego Pilcha. *Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego* 4, s. 321–361.
- Kładoczný, P. 2016. Konceptualizacja zmysłów w twórczości Adama Mickiewicza. *Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego* 2, s. 263–306.
- Kopaliński, W. 2007. *Opowieści o rzeczach powszednich*, s. 11–43. Warszawa: HPS.
- Krzemińska, A. 2009. Oby żupa była słona. *Polityka* 6, s. 76–77. Online: <http://polityka.pl/historia/281270,1,oby-zupa-byla-slona.read> [dostęp: 05.09.2023].
- Lewandowska-Tomaszczyk, B. red. 2005. *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Marcińczuk, M., Oleksy, M. 2019. *Inforex – a Collaborative System for Text Corpora Annotation and Analysis Goes Open*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski. Online: <https://aclanthology.org/R19-1083.pdf> [dostęp: 05.09.2023].
- Mitrenga, B. 2014. *Zmysł smaku: stadium leksykalno-semantyczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Mitrenga, B., Pastuch, M., Wąsińska, K. 2021. *Możliwości i ograniczenia historycznych badań pragmatyngwistycznych*. W: *W kręgu dawnej polszczyzny* 7, red. M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda, s. 163–181. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Młodkowski, J. 1998. *Aktywność wizualna człowieka*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pęzik, P. 2020. Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL. *Forum Lingwistyczne* 7, s. 133–150.
- Pęzik, P. 2012. *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*. W: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, s. 253–273. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Piotrowski, T. 2008. Collocations in Polish dictionaries: history. *Lexicographica International Annual for Lexicography* 24, s. 159–166.
- Przepiórkowski, A. i in. red. 2009. *Recent Developments in the National Corpus of Polish*. W: *NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research*, s. 302–309. Malta: ELRA.
- Przybylska, R. 2020. Kolokacje a analiza semantyczna wyrazu. *LingVaria* 15(2/30), s. 43–51. DOI: 10.12797/LV.15.2020.30.04.
- Przybylska, R. 2018. *Ilustracja materiałowa w WSJP PAN – kolokacje i cytaty*. W: *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, s. 115–126. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Online: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/89795/edition/68631/content> [dostęp: 05.09.2023].
- Tatarkiewicz, W. 1958. *Historia filozofii*, t. 1–3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zawisławska, M. 2004. *Czasowniki percepcji wzrokowej. Ujęcie kognitywne*. Warszawa: Wydział Polonistki Uniwersytetu Warszawskiego. Online: https://www.academia.edu/2068004/Czasowniki_percepcji_wzrokowej_Uj%C4%99cie_kognitywne [online: 05.09.2023].
- Żmigrodzki, P. 2023. *Wielki słownik języka polskiego PAN. Zasady opracowania*. Kraków. Online: <https://wsjp.pl/page/zasady> [online: 01.12.2023].

Słowniki i korpusy językowe

- Korpus Dawnych Polskich Tekstów Dramatycznych (1772–1939) – Pastuch, M., Mitrenga, B., Wąsińska K. Online: https://inforex-work.clarin-pl.eu/index.php?corpus=158&page=corpus_start
- MoncoPL – Pęzik, P. 2020. *Korpus monitorujący polszczyzny*. Online: <http://monco.frazeo.pl/>

- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego. Online: <http://nkjp.pl/>
- SeBor – Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SeBr – Brückner, A. 1970. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 2. Warszawa: „Wiedza Powszechna”.
- SJPDor – Doroszewski, W. red. 1958–1969. *Słownik języka polskiego*, t. 1–11. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- USJP – Dubisz, S. red. nauk. 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSJP PAN – Żmigrodzki, P. red. 2007. *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Online: <https://wsjp.pl/>

***The usage of the adjective słodki (sweet) in word combinations
of historical and contemporary Polish***

Summary

This article aims to confirm that modifications in meanings of words are associated with their collocations. This is based on an analysis performed on the collocations of the adjective ‘słodki’ [sweet]. The language material for the research was collected using historical and contemporary Polish language corpora: *Korpus Dawnych Polskich Tekstów Dramatycznych (1772–1939)* [*The Corpus of Polish Drama Texts*], PELCRA search engine for *Narodowy Korpus Języka Polskiego* [*The National Corpus of Polish*], and the Monco PL searching tool for websites. Analysing authentic examples of word combinations reveals the relationship between the adjective’s specific meaning and its collocates. The analysis also demonstrates that the collocation of ‘słodki’ has been changing over the eras of language use.

Keywords: co-occurrence of words – collocations – Polish lexis – language corpora.

Adj. Monika Czarnecka